

Slovenski naturalizem in socialno vprašanje

Pojem socialno vprašanje, o katerem govori pričujoči sestavek v zvezi s slovenskim naturalizmom, ne označuje vse socialne problematike, ki se pojavlja v evropski literaturi že od romantike dalje, in nato v naslednjih obdobjih postopoma narašča, ampak poimenuje obubožanje in izkoriščanje proletariata v času, ko se je skokovito razmahnila industrializacija. Zato je seveda t. i. socialno vprašanje skoraj v vsej Evropi identično z delavskim vprašanjem. Gre potemtakem za tisti neizprosni problem, ki ga je Stritar leta 1885 v *Ljubljanskem zvonu* imenoval »vseh vprašanj vprašanje«, ki da »z jekleno pestjo bije na duri«.¹

Evropska naturalistična literatura premore, kot vemo, že istega, se pravi 1885. leta knjižni tekst, ki pomeni do takrat največji dosežek socialnega romanopisja, saj v njem delavci prvič obstajajo kot družbeni razred, in ti ozaveščeni delavci si hočejo z uporomo izboljšati svoje življenjske razmere. Gre za roman, ki ni samo socialen, ampak želi biti – po avtorjevi lastni opredelitvi – celo socialističen. Mišljen je seveda Zolajev *Germinal*, roman o rudarjih, za katere je znano, da so v več pogledih najbolj izpostavljena in najbolj ranljiva skupina delavstva, tako kar zadeva njihovo življenjsko kot tudi ekonomsko ogroženost. V dobi, ko je bila para poglavitni energetski vir industrije, jih je prizadela že najrahljša gospodarska kriza, kajti

---

Prvič obj.: Zadavec, Franc et al. (ur.): *Obdobje simbolizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi: tipološka problematika ob jugoslovanskem in širšem evropskem kontekstu: mednarodni simpozij v Ljubljani od 1.do 4.julija 1982* (Obdobja, 4). Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1983, zv. 2, str. 145–154.

- 1 *Ljubljanski zvon* 1885, št. 4 (Stritarjevo *Zbrano delo* 7, 28). Stritar je to misel večkrat ponovil, prvič pa zapisal v vabilu za svoj *Zvon v Slovenskem narodu* 10. 12. 1875: »Silno in vedno silneje trka na duri grozovito socialno vprašanje, strah sedanosti in bližnje prihodnosti.« (Stritarjevo ZD 7, 310). – Socialno vprašanje je bilo od 70. let dalje pogosto obravnavana tema. Zanimivo je, da je bilo v novoustanovljeni »Sloveniji« že kar prvo predavanje posvečeno prav temu problemu: študent filozofije Fran Šuklje je 26. 5. 1869 govoril o temi »Kaj je socialno vprašanje in kako je nastalo?« Prim. *Spomenica o petindvajsetletnici akad. društva »Slovenija« na Dunaji*, sestavil jur. Janko Vencajz, Ljubljana 1894, 50.

premogovniki tedaj preprosto niso več dobili dovolj naročil; to pa je kajpada sprožilo plaz nesreč, od nižanja mezd preko stavke do njenega poraza. V tem francoskem romanu, ki je hkrati izšel tudi v nemščini in je bil zato znan tako rekoč po celi srednji Evropi, sta kapital in delo popolnoma in nepomirljivo sprta. Kapital v ekonomskem pogledu sicer premaga delavce, ti pa so konec koncev vendarle moralni zmagovalci. Zaključek romana potemtakem ne izzveneva pesimistično, saj s podobo o klitju, ki bo razgnalo zemljo, izrecno napoveduje skorajšnjo temeljito družbeno spremembo, se pravi konec izkoriščevalskega kapitalističnega sistema. Družbena kritičnost, ki je značilna za del naturalistične literature, je torej v *Germinalu* dosegla svoj vrh: rešitev socialnega vprašanja je možna samo s preobrazbo družbe; roman, ki je spregovoril o razrednem boju, odpira optimistično perspektivo socializma.

Kakšna pa je sočasna slovenska literatura te usmeritve, če jo merimo na ozadju tega ne samo idejno zanimivega, ampak tudi umetniško pomembnega teksta?

Če se najprej ustavimo pri Franu Govekarju kot vodilnem predstavniku zgodnjega naturalizma na Slovenskem, ugotovimo, da avtor v svojem romanu *V krvi* (LZ 1896) sicer trči na delavski stan, saj prebije Tončka Vrhnikova kot mlado dekle nekaj let v tobačni tovarni, vendar se pisatelj socialnega vprašanja tukaj ne loteva. Iz tega dejstva pa seveda ne smemo sklepati, da med tobačnimi delavkami to vprašanje ne bi bilo pereče. Nasprotno, nanj je celo posebej in določno opozorilo takratno delavsko časopisje. Marca pravitistega leta, ko je izhajal Govekarjev roman, zasledimo članek,² ki je spregovoril ravno o delavcih v tobačni industriji. Nepodpisani avtor je namreč prepričan, da se malokje »delavci tako izkoriščajo in izmozgavajo, kakor v tobačnih tvornicah«; ne le da dobivajo sramotno nizke plače, ko »robotajo za državo«, tudi delovne razmere – »s tobakom okuženi zrak« – so zelo žalostne, tako da »tisoč in tisoč mladih delavk žrtvuje svoje življenje« oz. jih »tekom par let uniči – proletarska bolezen«. Skratka: »bledi in upadli obrazi, prezgodnja smrt so posledice tega izkoriščanja«, kajti »država istotako izsesava delavce kakor zasebni podjetnik«.

Ta razsežnost delavskega življenja pa je v Govekarjevem romanu skorajda popolnoma zanemarjena, kar spričo pisateljevih namer niti ne prese- neča, saj je njegova ost uperjena v mnogo lagodnejšo tarčo, predvsem v kritiko meščanske družbe in njene zasebne in javne morale. Zato seveda Ivan Cankar s tem, ko je jeseni 1896 v dunajski »Sloveniji« njenim članom izzi- valno zabrusil, da je Govekar med Slovenci ne samo najboljši novelist [!],

2 Tobačni delavci. *Delavec* 4/1896 (20. 3.), št. 9.

ampak tudi prvi socialnodemokratski pisatelj,³ očitno ni mogel meriti na ta njegov roman, ampak kvečjemu na novelo »*Socijalist!*«, ki je izšla pod psevdonomom Marijan Savič v 3. in 4. številki istega letnika *Ljubljanskega zvona* kot roman *V krvi*. V tej »skici iz delavskega življenja«, kakor je tekst označen v podnaslovu, najuglednejši starejši delavci, med katerimi je tudi Ružička, junak te zgodbe, prosijo lastnika tovarne, da jim naj spričo dobrega poslovnega uspeha zviša mezdo ali pa skrajša 12-urni delavnik, kar industrialec zelo odločno odkloni; ko mu nato odposlanci grozijo s stavko, jih nemudoma nažene, češ da ne mara upornikov, »socialistov«. Ružička, tisti socialist s klicajem iz naslova novele, skuša tako kot njegovi tovariši najti delo drugje, vendar pri tem nikakor ne uspe. Potem ko Ružičku umre mnogo obetajoči sinček zavoljo bede in ko sploh ne more najti zaposlitve, ker ga vsi delodajalci zapovrstjo odklonijo kot – sicer povsem po nedolžnem – razvpitega hujskača, zastrupi vso družino s seboj vred.

Rečemo lahko, da v tej sentimentalni zgodbi, ki je ponekod že kar precej sladkobna, ne najdemo revolucionarnosti, uporništva, ostre konfrontacije med delom in kapitalom, kaj šele med organiziranim delavstvom in delodajalcem. Ružička in njegovi tovariši iz delegacije so se namreč odpovedali boju, se pravi, da niso hoteli tvegati stavke, ker so se bali prizadeti sodelavce in njihove družine. To, kar zahtevajo Ružička in njegovi prijatelji, je pravzaprav le kar se da skromna soudeležba pri dobičku, ki ga ustvari tovarna, saj izhajajo iz prepričanja, da imata ob boljšem nagrajevanju konec koncev korist oba socialna partnerja (če uporabimo ta pojem iz današnje rabe). Pri tem očitno ravnajo po tradicionalni predstavi o patriarhalno urejeni rokodelski skupnosti med mojstrom in njegovimi pomočniki. Sklicevanje na morebitno tovarnarjevo uvidevnost ali na njegov socialni čut je v industrijski dobi seveda jalovo početje. Ružička, ki ni vključen v delavsko gibanje, čeprav ga tovarnarji kar naprej zmerjajo s socialistom, to pa naj pomeni toliko kot hujskač, se potemtakem ne bojuje, ne stavka, ampak pade kot družbeno nezaveščena in pasivna žrtev tovarnarja, ki je seveda moralno pokvarjen in odgovoren za smrt Ružička in njegove družine.

Kar zadeva literaturo Frana Govekarja, lahko po naših ugotovitvah potemtakem povsem upravičeno pritrdimo Pirjevčevi misli, »da je revolucionarnost Govekarjeve proze minimalna«.⁴

Kot neke vrste nasprotje Govekarjevi noveli o usodi nedejavnega in socialno-politično naivnega Ružička učinkuje delo, ki je nastalo proti koncu leta 1896, se pravi v času, ko je bil »*Socijalist!*« že natisnjen, objavljanje

3 Govekar v pismu Minki Vasičevi 17. 10. 1896, Prim. Dušan Moravec: *Pisma Frana Govekarja I*, Ljubljana 1978, 115.

4 Dušan Pirjevec: *Ivan Cankar in evropska literatura*, Ljubljana 1964, 328.

romana *V krvi* pa se je iztekalo. Gre za dramski prvenec v treh dejanjih Etbina Kristana, ki ga je avtor pod naslovom *Zvestoba*⁵ začel objavljati v *Delavcu* v začetku leta 1897, že čez leto dni pa ga je uprizoril med idrijskimi rudarji.⁶ Drama je sicer šla še po letu 1918 večkrat čez različne delavske odre, nikoli pa je niso ne ponatisnili niti igrali v kakem poklicnem gledališču. Na takšno usodo drame je seveda v precejšnji meri vplivala njena umetniška šibkost in idejna obremenjenost, saj gre za tekst z izrazito družbeno in akcijsko tendenco.

V ospredju Kristanove drame je nazorska in življenjska odločitev študenta teologije Ivana Gorjanca, zaljubljenega v tovarnarjevo hčerko, saj se odreka duhovniškemu poklicu in se posveča delavcem v tovarni. Ti so se namreč uprli zahtevi tovarnarjevega priganjača Vrabca, naj delajo za isto plačilo po 12 ur dnevno, in prepovedi, da bi se na delavnik udeležili državnoborskih volitev. Potem ko lastnik tovarne Glavač zavrne pritožbo delavcev in jih povrhu še žali, izbruhne stavka. Poslej se njihovim pogojem za vrnitev na delo pridruži še nova zahteva: lastnik naj odslovi zasovraženega Vrabca. Medtem ko se Glavač in delavci prerekajo, nastane v tovarni požar; zanetil ga je Vrabec, ki pa tega dejanja po krivem dolži Gorjanca. Delavci, ki so odhiteli gasiti, ne morejo rešiti tovarne, primejo pa razkrinkanega Vrabca, ki ga nekateri hočejo celo vreči v ogenj. Medtem ko Glavača telesno stre uničena tovarna, se bo Gorjanec, poln idealov, poslej popolnoma posvetil delavcem. Ob strani mu bo stala pogumna županova hčerka, ki v nasprotju s tovarnarjevo sprejme njegovo novo poslanstvo, češ »ne misli na to, kar je mrtvo, temveč na žive, ki te potrebujejo!«

S požigom tovarne so delavci zavoljo izgubljenih delovnih mest, torej v ekonomskem pogledu, kruto oškodovani. Vendar je očitno, da bo ta nesreča le še bolj strnila njihove vrste, saj v svojem boju ne zahtevajo samo boljšega kruha, marveč tudi politične svoboščine. Delavci, ki sicer niso vselej povsem enotni, so daleč od vsakršne anarhije, razsodni so in disciplinirani (gasijo požar, zlikovca ne linčajo, vzkipijo samo takrat, ko jih tovarnar žali), pri zahtevah, ki so skromne in pretehtane, pa vztrajajo odločno in dosledno. Se pravi, da so v tem boju moralni zmagovalci, čeprav ostanejo praznih rok. Sila so, s katero je kajpada treba računati.

Izmed literarnih del, ki so nastala v tem obdobju zunaj t. i. nove struje, pritegujeta našo pozornost vsaj dva teksta. Prvi je drama *Premogar* Josipa Vošnjaka, ki je svojemu delu privesil nič kaj ustrezno oznako »igra s petjem

5 *Zvestoba. Drama v treh dejanjih*. Spisal E. K. [tipkopis, 33 str., brez letnice]. Hrani Slovenski gledališki in filmski muzej v Ljubljani, št. II 298.

6 Janko Traven: Kristanova prva drama »Zvestoba«. *Gledališki list MGL* 1952/53, 98–104.

v štirih dejanjih«. ⁷ Drama, ki ni bila nikoli natisnjena, uprizorjena pa samo januarja 1894 v ljubljanskem deželnem gledališču, se dogaja na belgijskih tleh, morda celo v bližini tistih krajev za državno mejo, ki jih poznamo iz Zolajevga *Germinala*, saj gre za iste premogovne plasti. V rudnik je prišel novi ravnatelj Drenov, čigar prvi ukrep je znižanje dnevnega zaslužka za 10 centimov. To je povod za stavko, ki so jo rudarji že dlje časa pripravljali, saj glasno tarnajo, kako bedno živijo in da gre še živali bolje. Najglasnejši med njimi je njihov vodja Marko Sivec, ki ima z ravnateljem neporavnane račune izpred 25 let, kajti takrat mu je mladi Drenov zapeljal nevesto; Sivec pa se je z njo kljub temu poročil, saj jo je tako obvaroval sramote – otroka pa sprejel za svojega. Stavka izbruhne potem, ko je Drenov zavrnil delegacijo rudarjev, ki je zahtevala skrajšani delovni čas in izboljšane plače. Ker je ravnatelj hitro poslal po orožništvo in vojsko, je upor v hipu zatrt, Sivcu, ki je hotel fizično napasti Drenova, pa orožniki preprečijo krvavo namero, medtem ko vojaki ustrelijo nekega rudarja. Neposredni nasledek tega poskusa stavke je, da ravnatelj umakne odlok o zmanjšanju dnine. Sivca po vrnitvi iz zapora odpušijo z dela, nakar poskuša ponovno ubiti Drenova, ne le iz osebnega maščevanja, ampak tudi zaradi njegovega ravnanja z rudarji. Pri izjalovljenem napadu je Sivec nevarno ranjen. V pogovoru z njim Drenov sedaj obžaluje svojo nekdanjo lahkomišelnost, osamljen kot je, pa želi, da bi mu prepustil sina Toneta. Mladi rudar, ki mu je prepuščena odločitev, zavrne ponudbo krvnega očeta, soočen z materinim mladostnim grehom pa njenega prestopa ne obsodi, ampak ga presodi z naravnost razredno zavedno optiko: »Še čast naših žen in deklet jim ni sveta. Toda tudi teh krivic bode konec in nastopila bode nova doba, jednake pravice za vse.« Kot glasnik te nove dobe bo Tone seveda nadaljeval boj krušnega očeta rudarja. Takrat se najbrž ne bo ustavil pred uporom, ne bo ponovil očetovih treznih besed, izrečenih v prvem dejanju: »Ni še doba za silo, žal [!]. Prvo je, da ustavimo delo.« – Ob koncu drame Marko Sivec podleže poškodbam. Drenov, pretresen in spremenjen, pa je bil že poprej naročil uradniku, naj sporoči rudarjem, da jim »hoče pridobiti boljše zaslužke«. Tako so se delavcem šele s to velikodušno odločitvijo izpolnile njihove zahteve, ki jih s stavko niso uspeli izsiliti.

Drugi tekst je socialni roman Frana S. Finžgarja *Iz modernega sveta*, ki je leta 1904 izhajal v reviji *Dom in svet*. ⁸ V tem proznem delu izbruhne stavka v tovarni šele v zadnjem poglavju, potem ko je lastnik odklonil pogoje, ki

7 *Premogar. Igra s petjem v štirih dejanjih*. Spisal dr. J. Vošnjak [rokopis, 76 strani, brez letnice]. Hrani Slovenski gledališki in filmski muzej v Ljubljani, DD [= Dramatično društvo] št. 510.

8 Fran S. Finžgar: *Iz modernega sveta*. *Dom in svet*, 1904. Roman je nato izšel v knjižni izdaji od leta 1922 dalje še štirikrat, nazadnje v Finžgarjevem *Zbranem delu* 3, Ljubljana 1981.

so jih postavili delavci. Zahtevali so, naj vodstvo z njimi ravna človeško, odpusti osovraženega priganjaškega nadzornika Semena in skrajša delavnik za eno uro. Po dvanajstih dneh, ko je že kazalo, da bo stavka razpadla, grozi zaradi nadzornikove spletke spopad med orožniki in množico, ki jo sestavljajo delavci in njihove družine. Spodbujene od zasmehovane Korte (figure zelo očitno romantičnega izvora) napadejo maščevalne delavke Semena, ki ga skušajo orožniki sicer osvoboditi, vendar se Korta z njim prevali čez zid v globoko strugo. Pod vtisom te dvojne smrti se lastnik tovarne omehča in pristane na zahteve stavkajočih. Naslednjega dne se delavci vrnejo na delo, ob hrupu strojev, ki jim je bila »najsajša godba«, so roke »prijele za delo z vnemo in veseljem«, in njihova »srca so utripala hitreje in zdelo se jim je, da nad njimi plava pesem o miru in pravici«.

Čeprav je voditelj delavcev Peter Rožman nenehno grozil z dvignjeno pestjo, se je na koncu vendarle na neki način uresničil njegov privid sprave med delom in kapitalom, ki je opisan v petem poglavju romana: da se bo namreč kapital vdal že ob goli grožnji upora, da potemtakem sploh ne bo treba preliti krvi. Rožman se je zasanjal v prizor, ko so padli »žulji njegove umazane desnice kot pečati na belo dlan in zapečateni so bile obljuje, ljudsko morje se je poglelo, stroji so zašumeli hitreje in veseleje, tisoč prsi je dihale svobodneje«.

V Finžgarjevem romanu je z najrazličnejših stališč večkrat opredeljeno socialno vprašanje in pogosto je govor o delavskem gibanju; v tekstu se pojavljajo imena socialistov od utopičnih do Marxa; Rožman se skrivoma sestaja z dvanajsterico ožjih sodelavcev, ki jih imenuje apostole, in z njimi rohni proti kapitalizmu; nenehno se poudarja moč delavcev, posebno vlogo pa ima očitno ilegalni časnik *Naša moč*, ob katerem se navdihuje Rožman, saj v njem prebujata to revolucionarno glasilo neznansko moč. Itd. Skratka, revolucionarnemu zaletu, polnemu grožnje in radikalne verbalne upornosti, ki ga v romanu vseskozi spremlja simbol pesti, sledi na koncu nadvse pomirljiv in spravljiv zaključek.

Vošnjakova drama in Finžgarjev roman sta nastala v razmiku desetih let, zato časovno uokvirjata oba Govekarjeva pripovedna teksta in Kristanovo dramo. Če izmed teh avtorjev pustimo ob strani Govekarja in jih razvrstimo po času prve objave oz. uprizoritve njihovih del, je zaporedje naslednje: Vošnjak 1894, Kristan 1897 in Finžgar 1904, po zvrsteh pa sledi dvema dramama roman.

Trem tekstom teh avtorjev je skupna konfrontacija med delom in kapitalom, zakaj delavci so segli po stavkovnem orožju, da si izbojujejo boljše življenjske razmere. Vendar so med temi tremi deli precejšnje razlike, ki pa niso povezane s časom njihovega nastanka. V Vošnjakovi dramati in v

Finžgarjevem romanu, v nasprotju s Kristanovo *Zvestobo*, delavci uspejo s svojimi zahtevami. Vendar je popolnoma jasno, da teh ciljev ne bi dosegli, če tako v drami kakor tudi v romanu odgovorna zastopnika kapitala za voljo intimnega pretresa (doživetja, ki jima gre do živega) ne bi preklicala svojih prvotnih odločitev in tako ugodila zahtevam delavcev. Spor je v teh dveh tekstih potemtakem zgolj, čeprav ne na enak način in ne z enakim učinkom. Pri Finžgarju je nasprotje premagano v tradiciji poetičnega realizma, se pravi, da je premoščen prepad med obema bregovoma. Pri Vošnjaku pa oba pola nista spravljena, vsaj dokončno ne, kajti pomiritev je verjetno samo začasna; to pa pomeni, da je končni spopad z družbo bržkone odložen, pomaknjen v (bližnjo) prihodnost, ko se bo rušenja kapitalizma zagotovo udeležil takrat že izkušeni proletarec Tone. Ob taki bojeviti perspektivi ni nič čudnega, če je slovenska literarna zgodovina⁹ označila to dramo kot socialno najbolj radikalen dramski tekst, kar jih je do tedaj nastalo na Slovenskem.

Drugačen je položaj v Kristanovi drami. Medtem ko imajo v Vošnjakovem in Finžgarjevem tekstu nekateri delavci vidno in pomembno osebno vlogo, je tukaj delavstvo pravzaprav kolektivni junak, ki mu pa ne uspe doseči svojih ciljev. Se pravi, da o kakšni spravljivosti v tej drami ni nikakršnih sledov, saj sta oba nasprotnika enako neizprosna in od svojih stališč v ničemer ne odstopita. Sicer je res, da je delavčev sovražnik uničen kot človek in kot lastnik tovarne, vendar tega ne kaže razumeti kot delavčevo zmago, kajti iz nizkotnih nagibov ga je pogubil mož, ki je bil vseskozi podaljšana roka kapitala. Prav iz tega razloga požar, ki je uničil tovarno, nima simbolnega pomena, kakršnega ima kasneje ogenj pri Cankarju, ko hlapec Jernej prižge »svojo strašno baklo«. Pač pa bo nesreča, ki je s požigom tovarne seveda krepko prizadela delavce, kalila njihovo organizacijo in jo tudi razširila, saj se ji sedaj pridružujejo še mladi izobraženci.

Med obravnavanimi deli, ki aktualizirajo socialno vprašanje z uporom delavcev proti kapitalu, smo ugotovili ponekod kar precejšnje razlike, ki so kajpada v največji meri nasledek nazorskih opredelitev posameznih piscev, saj je družčina idejno kar se da pisana: liberalec Vošnjak, socialni demokrat Kristan in pripadnik krščanskosocialne miselnosti Finžgar. Vse pa družijo okoliščina, da jih je intimno vznemirilo socialno vprašanje in da so se z njim dlje časa in intenzivno ukvarjali: Vošnjak je že leta 1874 govoril v državnem zboru o nevzdržnih razmerah v zasavskih rudnikih,¹⁰ leta 1885 pa objavil

9 Prim. zlasti: Taras Kermauner: *Dialektika ideje: od skrivnosti do jezika*, Maribor 1978.

10 Vasilij Melik: Josip Vošnjak in njegovi spomini, v: Josip Vošnjak, *Spomini*, Ljubljana 1982, 669.

daljši spis o socialnem vprašanju.¹¹ Kristanu je bilo socialno vprašanje ne samo tema njegovega leposlovnega dela, saj je o isti temi do prve svetovne vojne napisal še dve drami,¹² ampak tudi področje njegovega strankarskega udejstvovanja v delavskem gibanju, ki ga spremlja živahno publicistično delo. Finžgar, kot duhovnik in pisatelj odprt za socialno doživljanje, pa je v nekaterih delih pod vplivom krščanskosocialističnih idej, ki jih je na Slovenskem uveljavljal Janez E. Krek.

---

11 Josip Vošnjak: Socijalni problem in kmetski stan. *Letopis Matice Slovenske* 1885, 1–93.

12 O Kristanovi drugi drami *Resnica*, ki ni ohranjena, je Koblar zapisal, da je bila najbrž zastavljena na podobni ideologiji in podobnih geslih kot *Zvestoba*. Prim. France Koblar, *Slovenska dramatika* II, Ljubljana 1973, 16. – V dobo pred prvo svetovno vojno sodi tudi *Tovarna*, socialna drama v štirih dejanjih, ki so jo leta 1912 uprizorili v Ljubljani, vendar rokopis tega dela ni ohranjen.